

УДК 81'255.4

DOI 10.31654/2520-6966-2021-17f-102-131-140

О. М. Петрик

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології,
компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;
e-mail: petrykhelena2000@gmail.com

Творча дуель перекладача з автором

Статтю присвячено творчому аспекту перекладацької діяльності В. Сосюри на матеріалі перекладу поеми М. Лермонтова «Демон».

Зокрема, розкрито особистість Володимира Сосюри як інтерпретатора внутрішнього світу Михайла Лермонтова: розглянуто деякі аспекти творчого та біографічного шляху, що мали вплив на перекладацьку діяльність, вказано на особливості мови його поезій; наголошено на спільних ознаках внутрішнього світу.

Досліджено, що творча індивідуальність В. Сосюри яскраво виявилася під час перекладу в застосуванні заміни задля збереження форми твору й забезпечення змістової відповідності, а саме застосування заміни образу, покладеного в основу порівняння. Це завжди умотивовані образи, яскраві, інколи національно специфічні, унаслідок чого текст перекладу сприймається як твір української літератури.

З'ясовано, що найяскравішим засобом репрезентації перекладацької майстерності В. Сосюри є використаний прийом додавання. Перекладач послуговується додаванням лексичних одиниць у їхньому прямому номінативному значенні з метою підсилення створюваного образу, для створення нового образу, додавання лексичних одиниць до складу зображально-виражального засобу з метою розширення й увиразнення його структури, для введення самого зображально-виражального засобу, для надання образу яскравого національного колориту.

Доведено, що за умови таланту перекладача, свідомого підпорядкування своєї індивідуальності особі автора, усвідомленню себе як провідника ідей та образів оригіналу вибудовується найефективніша співпраця двох митців.

Ключові слова: художня література, творча індивідуальність, поетичний переклад, адекватність, перекладацька майстерність, додавання.

Література, як і будь-яке мистецтво, вимагає мистецтва художньої інтерпретації. Її можна вважати в певному сенсі музикою: музикою слова, музикою інтонації, музикою ритму, музикою сюжету, музикою композиції, нарешті музикою іносказання. А іносказання доступне тільки натренованому чуттю. Кожен, хто сприймає художній

твір, стоїть перед таємницею, перед нерозгаданою загадкою. Більшість з нас задовольняються «відкритою» реальністю твору, ми не увіходимо в інший світ, а лишаємося в буденній реальності. А як вирішують таємницю художнього твору перекладачі?

Володимир Сосюра є одним із найяскравіших представників поетів-ліриків нового покоління, яке було приречене підкорятися умовам ідеологічного керівництва літературою. Проте саме йому вдалося «увійти» в оригінал, розкрити загадку іншого світу й створити високоякісний переклад.

Лише за останні десять років XXI ст. уявлення про В. Сосюру збагатилися новими фактами, матеріалами, творами [50, с. 23; 100, с. 85]. Це дає підстави оцінити автора всебічно, врахувати всі умови тієї трагічної доби, у яку йому довелося творити й жити. Поглибити та розширити розуміння творчої і життєвої драми поета, яка не вписувалася в жодні партійні рамки й настанови, дозволяють публікації його забороненої спадщини [75].

Творчість В. Сосюри народжена в огні революції, громадянської війни. Саме тому його ліричні вірші й поеми увібрали в себе бурхливу енергію, віру в новий світ, хоча спогади про ті часи постають у пізніх творах у світлі незадоволеності пореволюційним буттям.

У пошуках свого стилю В. Сосюра йшов двома шляхами: перший – це романтика громадянської війни, революційних буднів, соціалістичного будівництва; другий – романтичне освоєння внутрішньої, духовної сутності, індивідуальної свободи.

Уже у творах першої половини 20-х рр. В. Сосюра створив свій своєрідний поетичний стиль, де найвищий щабель посідає українська народна лірика.

Стиль В. Сосюри виділяє акварельна виразність – його улюблені тропи епітети й порівняння. Мова творів вирізняється новими словами, породженими радянською дійсністю. Він не боїться вводити в поезію слова-терміни, лексику шахтарів, мелодію індустріального міста. Така лексика набувала поетичного звучання й органічно впліталася в індивідуальні образи, ставала основою для створення нових оригінальних тропів.

Для розуміння внутрішнього світу В. Сосюри звернімо увагу на окремі сторінки його біографії. Так, 1938 року, коли зменшився вплив тоталітарної системи на творчість та життя В. Сосюри, він залишив роботу на фабриці «Червона нитка», поїхав у Київ до наркома Затонського шукати правди. Про цю зустріч із видатним партійним діячем автор «Третьої Роти» у згаданому романі пише:

«... Тоді Затонський спитав мене, над чим я працюю. Я сказав, що переклав поему "Демон" Лермонтова. Він попросив мене прочитати йому переклад. Я йому прочитав з пам'яті початок, і він сказав:

– Як в оригіналі!

Потім він дав розпорядження, щоб мені виписали двісті карбованців на дорогу до Харкова і подзвонив до Спілки письменників, сказавши, щоб я зайшов туди.

Я ж був виключений із Спілки письменників. Я прийшов до голови Спілки Антіна Сенченка... і сказав йому, що хочу жити і працювати в Києві. Він відповів, що це залежить тільки від мене, і подзвонив до видавництва, щоб зі мною склали договір на збірку вибраних поезій, і дав розпорядження, щоб мені купили новий костюм і видали путівку в Єсентуки моїй хворій дружині... Щоб це все реалізувати, треба було прожити в Києві кілька днів, а мені не було де ночувати, і я одну ніч ночував на Шевченковому бульварі, і там же склав у голові і вдень записав вірша: «Сьогодні я такий щасливий!» [90].

А згодом В. Сосюра переїхав із родиною до столиці. Він хотів поновитися в партії, але все виявилось марним. Тоді поет вирішив звернутися із листом-проханням до Сталіна. У тому листі були й такі рядки: «В 1934 году меня исключили из партии как зоологического националиста, а я не мыслю жизни без партии. Меня довели до мысли о самоубийстве, но я не сделал этого потому, что слишком много страдал украинский народ, чтобы его поэты стрелялись». Наприкінці листа він пише: «Отец! Спаси меня!!!»

Його дружина розуміла, у якій ситуації він опинився, тому розкрила конверт і поклала довідку від психіатра про хворобу поета. У відповіді на лист було написано: «*Восстановить в партии. Лечить*». Партквиток повернули з записом в особовій справі: «*Перерва з 1935 року до 1940-го*».

Після поновлення в партії Володимир Сосюра активно займається перекладацькою справою. Він здійснив переклад багатьох творів Михайла Лермонтова: віршів «Молитва», «Ні, не тебе так щиро я люблю», «Чинара», «Я їду самотній на дорогу», «Вітрильник», поеми «Демон».

Саме М. Лермонтов і переклади його творів дають змогу краще зрозуміти внутрішній світ В. Сосюри, зазирнути в його душу, відкрити для себе інші грані митця. Із М. Лермонтовим В. Сосюру поєднувала схожа бентежність духу, романтика невдоволення світом, самим собою та місцем, яке вони займають у житті.

В інтимній ліриці також було те, що зближувало, ріднило обох поетів. Їх поєднувало нерозділене кохання і втрата його назавжди, прагнення до ідеального, чистого почуття, що б наповнило душі Лермонтова й Сосюри. Саме ці інтимні почуття зближували їх, майже однаково відображалися у творах, манили й приваблювали. Таке поетичне розуміння смертельно закоханих відображене в близьких і в той же час далеких українського і російського Дон Жуанів.

У вірші «Ні, не тебе так щиро я люблю» перекладач прекрасно відтворив мелодійні рядки Лермонтова. Вони чудово інтерпретовані й близькі за духом українському поетові, але такі «вільні», «сосюрєні», яскраво позначені українським колоритом:

*Я мов дивлюсь крізь пам'яті вікно
В твоїх очей розширені зіниці,
І з них мені цвітуть ясні зірничі
Її очей, що згаснули давно [57, с. 39].*

Свій перекладацький талант В. Сосюра виявив у роботі над поемою «Демон», де повною мірою передав особливості оригіналу: повтори, паралелізми, алітерації та асонанси, точність рими. Він зміг вдало відтворити бурю емоцій, відданість пристрасті, легке шепотіння, зізнання в коханні. Текст лермонтівсько-сосюринського вірша зазвучав яскраво, вишукано, абсолютно природньо українською мовою:

*... Вечірнім променем рум'яним
Твій стан, як стрічкою пов'ю,
І ароматів океани
Навколо тебе розіллю.
Твої розвію я тривоги
Музикою, що як зоря;
Я возведу ясні чертоги
Із бірюзи і янтаря;
На моря дно, що в тьмі вирує,
Я опускаюсь, помчу за твердь,
Я все земне тобі дарую,
Люби мене... [57, с. 155].*

Творча індивідуальність В. Сосюри яскраво виявилася під час перекладу в застосуванні заміни задля збереження форми твору й забезпечення змістової відповідності, зокрема застосування заміни образу, покладеного в основу порівняння. Це завжди умотивовані образи, яскраві, які викликають ті ж асоціації, що й в оригіналі. Для

українського читача вони є національно специфічними (українськими), і текст перекладу подекуди сприймається як твір української літератури, що аж ніяк не знижує високої якості перекладу. Наприклад:

*Могучий взор смотрел ей в очи!
Он жег ее. Во мраке ночи
Над нею прямо он сверкал,
Неотразимый, как кинжал... [58, с. 139].
Могутній зір палив їй очі
Страшним огнем. Крізь морок ночі
Над нею владно він сіяв
Огнем невиданих заграє... [57, с. 155].*

Для порівняння Демона М. Лермонтов обирає образ кинджалу – «холодное оружие в виде обоюдоострого короткого клинка». Це є не випадковим, адже підкреслює національну специфіку твору (місце дії – Грузія, герої – горці). Та найголовніше, кинджал – символічний образ, адже це головний ритуальний інструмент жертвоприношення, похмурий символ руйнування й смерті. Кинджал – улюблена зброя змовника, найманого вбивці і спритного шпигуна, «лицаря плаща і кинджала». Хижке лезо, націлене в спину жертви, символізує таємну загрозу, підступне лиходійство й раптову смерть. Саме він допомагає читачеві передбачити подальші дії, розкрити підтекст і, що важливо, є ключовою одиницею твору.

У перекладі маємо відповідник *вогонь невиданих заграє*, де на перший план виступає образ вогню. Цей символ не тільки один із найдавніших в історії людства, а й один із найбільш значущих для кожного з нас через те, що на глибинному рівні свідомості людини міцно закріплено зв'язок із природними стихіями, однією з яких і є Вогонь. Він зіставний з такими ключовими поняттями, як запальність, різкість, жвавість, інстинктивність, наполегливість, сила, агресія, насильство. Вогню властиво емоційне прагнення до зовнішнього світу й агресивне, войовниче самоствердження. До цієї стихії відносять і мужність, і впевненість у собі, а також деяку переоцінку своїх сил. Вогонь – це завжди дія. Підсилює образ іменник *заграва* «відсвічування, відблиск (перев. на небі) яскравого світла, пожежі, вогнів і т. ін.» та прикметник *невиданий* «незвичайний, винятковий за силою виявлення; гідний подиву». Головний герой Демон у перекладі постає як надприродна, виняткова за силою істота, божество – над'яскравий, сильний образ. В. Сосюрі вдалося вималювати той

образ, який замислив представити М. Лермонтов. Звісно, він де в чому різний, ососюрений, проте такий органічний та значущий.

Та найяскравішим засобом репрезентації власної перекладацької майстерності, розуміння внутрішнього світу поета, глибинного прочитання оригіналу, тонкого відчуття індивідуального стилю вважаємо використаний В. Сосюрою прийом додавання. Наприклад:

*Слова умолкли в отдаленье,
Вослед за звуком умер звук...* [58, с. 125].

*Слова замовкли... Мов примари
Прийшли, розвіялися сном...* [57, с. 139].

В оригіналі М. Лермонтов зображає цікавий і глибокий образ тиші – після монологу Демона. Перекладач з високою майстерністю відтворює його за допомогою уведеного в текст порівняння *слова мов примари (те, що приснилося, примарилось // Щось видумане, нереальне, несправжнє, плід фантазії)*. Це порівняння яскраво виражає індивідуальний стиль В. Сосюри: створюється незвичний, тихий, але разом з тим загрозливий образ.

Причини вживання в перекладному поетичному тексті додавань, як різновиду трансформацій, можуть бути різними: від збереження ритму, рими, розміру, римуння, образу, асоціації до відтворення ідіостилу автора оригіналу. В. Сосюра застосовує додавання лексичних одиниць у їхньому прямому номінативному значенні 1) з метою підсилення створюваного образу; 2) для створення нового образу; 3) додавання лексичних одиниць до складу зображально-виражального засобу з метою розширення й увиразнення його структури; 4) для введення самого зображально-виражального засобу.

Окремі додавання в перекладах В. Сосюри виявляють яскраво національний характер. Наприклад:

*Отрывок тучи громовой,
В лазурной тишине чернея,
Один, нигде пристать не смея,
Летит без цели и следа,
Бог весть откуда и куда!* [58, с. 134].

*Хмарина так летить і мріє,
Але ніде пристать не сміє.
Летить, мов кинене орля,
Бог зна куди і відкіля!* [57, с. 150].

Лексичне додавання як *кинене орля* яскраво презентує національно-специфічне бачення оригіналу в перекладача. В українській

народній творчості образ *орляти* використовується на позначення малих дітей, переважно хлопчиків, гордих, сильних, проте ще не досвічених особистостей. Предмет порівняння *отривок тучи* В. Сосюра замінює на лексему *хмарина*, «*окрема невелика хмара; те саме, що хмара*». В оригіналі М. Лермонтов змалював похмурий, темний образ, про що свідчить лексичне оточення (*громовой, чернея*). Це є яскравим відображенням внутрішнього світу Демона, показує неприкаяність його чорної душі. У перекладі В. Сосюра змінив настрій на елегантний, ліричний, використавши суфікс *-ин-* і створивши порівняння *моз кинене орля*, образ якого нашттовхує читача на певні асоціації. У перекладі перед нами постає дещо інший Демон, людяніший, ніжніший, проте все ж таки неприкаяний.

В іншому прикладі:

И улыбается она,

Веселья детского полна... [58, с. 119].

*И усмехается **вона**,*

Весела й чиста, як весна... [57, с. 132] –

автор з теплотою змалює образ ліричної героїні. Її посмішку він характеризує як дитячу, сповнену веселощів, бо тільки дитина може радіти по-справжньому, бути безтурботною, щирою та безпосередньою. У тексті друготвору перекладач зберігає цю характеристику за допомогою епітета *чиста*. Але поряд із цим він використовує порівняння *як весна*, що означає «*молодість // що-небудь початкове, яке провіщає розквіт, розвиток, перемогу чогось*». Створений перекладачем образ набуває національних рис – така дівчина у свідомості українців асоціюється з моральною чистотою.

Національно-специфічним характером вирізняються й такі додані порівняння, як *Тамара, як зірка рання, дівчата, неначе рожі*:

И были все ее движенья

Так стройны, полны выраженья,

Так полны милой простоты [58, с. 120].

*Та повне все **зачарування**,*

Таке ясне, як зірка рання,

Таке все миле в ній було... [57, с. 133].

Ужели небу я дороже

Всех, не замеченных тобой?

Они, увы! прекрасны тоже;... [58, с. 136].

Невже красою я не схожа

На всіх, що зір твій проминув?

*Цвітуть вони, **неначе рожі**... [57, с. 152].*

М. Лермонтов, яскраво створюючи образ Тамари чи характеризуючи збірний образ дівчат, надає їм справжніх жіночих рис. У перекладі ж В. Сосюра увиразнює їх, підкреслюючи дівочу красу, і використовує специфічно національні образи: ранкова зірка – панна, дівчина-красуня з білим личком, рум'яними щоками, чорними бровами, русою косою; рожа – дівоча краса та чистота. В українському фольклорі часто трапляються образні порівняння: *дівка як зіронька, як весна, як вогонь, як горлиця, як тополя, як ягідка, як квітка, як веснянка, як золото, як калина, як ластівка, як лебідка, як маківка, як пава, як рожа, як сонечко, як у лузі калина, як яблуко наливчате у спасівку*.

Серед аналізованої групи додавань виділяються й такі, що мають яскравий індивідуально-авторський характер. Так, у власних поезіях В. Сосюра активно функціонують одиниці зі значенням блакитного кольору (*голубий, синій, як волошки, колір неба* та ін.) та червоного (*як кров, пожар, пломінь* та ін.). Ці номінації присутні також і в перекладі. Наприклад:

*Сорву венец я золотой;
Возьму с цветов росы полночной;
Его усыплю той росой... [58, с. 138].
Зірву корону золоту,
Росою з квітів, що як небо,
Я окроплю корону ту... [57, с. 154].*

Або:

*Душа рвала свои оковы,
Огонь по жилам пробегал... [58, с. 125].
З душі немов тягар упав,
Забила в жилах кров, як пломінь... [57, с. 140].*

В іншому прикладі:

*Улыбка странная застыла,
Мелькнувши по ее устам... [58, с. 140].
Була усмішка та примарна,
Як промінь осені блідий... [57, с. 157] –*

можемо побачити не тільки яскраву індивідуальність перекладача, але й багате образне світосприйняття, його непересічний талант, уміле поводження зі словом. Виразне порівняння *усмішка, як промінь осені блідий* уміло підкреслює образ померлої головної героїні. В оригіналі М. Лермонтов робить текст емоційнішим за рахунок уведення лексеми *уста* з ремаркою «застаріле, книжне». Автор у такий спосіб підкреслює зовнішність головної героїні, її неповторну

вроду. В. Сосюра ж увиразнює текст за рахунок порівняння: *промінь блідий – без рум'янця; позбавлений природного кольору (про обличчя) – наголошує на аристократичних рисах зовнішності, а образ осені –* пора підведення підсумків, усвідомлення результатів – натяк на те, що кожна дія має свої наслідки, кожен має відповідати за свої вчинки.

Під час аналізу було спостережено порушення перекладацької закономірності: зазвичай для збереження форми (розміру, ритму, рими, ритму, римування) перекладач жертвує змістом, унаслідок чого вдається до різних типів заміни, що забезпечують адекватність висловлення. У перекладах В. Сосюри ця закономірність порушена. Перекладач до мінімуму звів заміни та калькування, проте максимально застосував додавання. Вони, на наше глибоке переконання, є органічними, звичними для українського читача. Саме в цьому й убачасмо перекладацький почерк В. Сосюри.

Отже, перекладач не може бути байдужим до тексту, що перекладає, адже за таким вибором формується враження про нього. В. Сосюра відчував зв'язок між своїми оригінальними віршами й віршами, що підлягали перекладові, що допомогло йому в роботі. Він уміло інтерпретував твори М. Лермонтова, «ососював» й дещо українізував їх. У них проявилася бентежна душа, нетлінна сила стихії російського поета. «Демон» звучить абсолютно природно українською. Крім блискучих знань і відчуття музики, віртуозного володіння словом, яким В. Сосюру наділила природа, перекладач пережив і відтворив усі почуття й особливості поезії оригіналу. Саме за умови таланту перекладача, свідомого підпорядкування своєї індивідуальності особі автора, усвідомленню себе як провідника ідей та образів оригіналу вибудовується найефективніша співпраця двох митців.

Література

1. Краснікова В. В. Заборонена епіка В. Сосюри: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Львів, 2000. 23 с.
2. Лермонтов М. Ю. Вибране: для ст. шк. віку. Київ: Школа, 2009. 288 с.
3. Лермонтов М. Ю. Стихотворения; Поэмы; Маскарад; Герой нашего времени. Ленинград: Художественная литература, Ленингр. отд-ние, 1988. 416 с.
4. Пашко О. В. Володимир Сосюра та Сергій Єсенін в українській критиці 1920-х років. Київ: НАУКМА, 2011. 116 с.
5. Сосюра В. М. Третя Рота. Київ: Радянський письменник, 1988. 352 с.
6. Царик Л. І. Дуальність художнього світу поета та його жанрова система (на прикладі творчості В. Сосюри 20-х років): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2001. 25 с.

References

1. Krasnikova, V.V. (2000). Zaboronena epika V. Sosiury [V. Sosiury's Forbidden Epic]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: Taras Shevchenko Lviv National University [in Ukrainian].
2. Lermontov, M.Yu. (2009). *Vybrane: st. shk. viku* [Favorite]. Kyiv: Shkola [in Ukrainian].
3. Lermontov, M.Yu. (1988). *Stikhotvoreniya; Poemy; Maskarad; Geroy nashego vremeni* [Poems; Masquerade; Hero of our time]. Leningrad: Khudozhestvennaya literatura [in Russian].
4. Pashko, O.V. (2011). *Volodymyr Sosiura ta Serhij Yesenin v ukrains'kij krytytsi 1920-kh rokiv* [Volodymyr Sosyura and Serhiy Yesenin in Ukrainian Criticism of the 1920s]. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
5. Sosiura, V.M. (1988). *Tretia Rota* [Third Company]. Kyiv: Radians'kyj pys'mennyk [in Ukrainian].
6. Tsaryk, L.I. (2001). Dual'nist' khudozhn'oho svitu poeta ta joho zhanrova systema (na prykladi tvorchoosti V. Sosiury 20-kh rokiv) [The duality of the poet's art world and its genre system]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil: Volodymyr Hnatyuk Ternopil State Pedagogical University [in Ukrainian].

O. M. Petryk

Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of Nizhyn Mykola Gogol State University, e-mail: petrykhelena2000@gmail.com.

Creative duel between the translator and the author

The article is devoted to the creative aspect of V. Sosyura's translation activity based on the material of the translation of M. Lermontov's poem «Demon».

In particular, the personality of Volodymyr Sosyura as an interpreter of the inner world of Mikhail Lermontov is revealed: some aspects of his creative and biographical path that influenced the translation activity, the peculiarities of the language in his poems are pointed out; emphasis on common features of his inner world.

It is proved that the creative individuality of V. Saussure was clearly manifested during the translation using substitutions in order to preserve the form of the work and ensure semantic compliance, namely the substitution of the image that was the basis for comparison.

These are always motivated bright images, sometimes nationally specific and as a result the translated text is perceived as a work of Ukrainian literature.

It was found that the brightest means of representing the translation skills of V. Saussure is the method of addition.

The translator uses the addition of lexical units in their direct meaning in order to enhance the created image, to create a new image, to add lexical units to the pictorial and expressive means in order to expand and express its structure and to provide a bright image of national color.

It is proved that with the talent of a translator, conscious subordination of his individuality to the author's personality, self-awareness as a guide of ideas and original images, the most effective cooperation between the two artists is built.

Key words: *fiction, creative individuality, poetic translation, adequacy, translation skills, addition.*